

VILLE HÄMÄLÄINEN

Kirjailijan lätäkköleikit

Harry Salmenniemi, *Varjotajunta*. Siltala, 2023. 246 s.

Autofiktio on nykyään kaikkialla. Kustantamoiden markkinointiosastot ovat keksineet käsitteelle kirjallisuuden tutkijoita runsaampia käyttökohteita, minkä seurauksena autofiktiona luetaan sellaistaakin, mikä ei autofiktiota ole (kuten Tove Ditlevsenin muistelmia) tai teoksia, joiden tekijästäkään ei varmuudella tiedetä (Elena Ferrante). Kun kirjailija kutsuu teostaan autofiktioksi, yhdistävä piirre on usein identiteetin pohdinta, mikä puolestaan on usein jollain tapaa marginaaliin ajettu tai vähemmistöön lukeutuva. Näin uusi sukupolvi haastaa miehisen tunnus-
tuksellisuuden perinnettä.

Toisaalta uutta autofiktiota ei voi tarkastella erillään erityisesti sosiaalisen median siivittämästä kokemuspuheen noususta, jossa jokainen kertoo omaa tarinaansa. Autofiktion jälkimmäinen puolisko jääkin toisinaan latteiksi ”tai ehkä se tapahtuikin toisin” -sivulausesilmäniskuiksi.

Harry Salmenniemen ensimmäistä romaania *Varjotajunta* on luettu autofiktion kritiikkinä tai parodiana. Pikemminkin Salmenniemi palaa autofiktion juurille: sepittämisen sijaan fiktion osuus autofiktiossa on ranskalaiskirjailija Serge Doubrovskyn hengessä minän kielellistämistä ja uudelleen jäsentämistä kirjoittamalla.

Varjotajunnasta puuttuvat nykyautofiktion silmäniskut. Romaanin kohtaukset ovat pysähtyneitä ja kokemuksille rehellisiä. Ahdistus, epätoivo ja avuttomuus ovat totta kokijalleen, vähintäänkin kokemuksen hetkellä. Eivätkä kokemukset ole kauniita tai yleviä.

Aiheiden asiantuntija?

Pitkin matkaa lukija varmistuu siitä, että romaani kertoo kirjailija Harry Salmenniemenestä. Ensin mainitaan tämän teokset, jossain kohtaa nimikin. *Varjotajunta* kuvaa kahta haastattelua, *Helsingin Sanomien* haastattelua Arla Kanervan kanssa ja vierailua Pauliina Grymin vieraana Ylen Kulttuuriyrikkönsessä.

Romaanin lukija voi perehtyä kumpaankin olemassa olevaan haastatteluun. *Varjotajunta* näyttää haastattelujen toisen puolen: kirjailijan kauhun ja katumuksen sekä haastattelujen aikana että niihin palatessa. Siinä missä *Helsingin Sanomien* haastattelun kuvaus vajoaa sisäiseen monologiin, Ylen haastattelun Salmenniemi litteroi osin romaaniin. Osansa saa myös hölmöjä kysellyt toimittaja.

Asetelma tuo mieleen kotimaisen autofiktiobuumien alkutahdit. Saara

Turusen *Rakkaudenhirviötä* seurasi *Sivuhenkilö*, jossa Turunen palasi muun muassa haastatteluun Sonja Saarikosken kanssa. Tapaus sai jokseenkin läpitunkemattomasti sisäänpäin lämpenevän loppuhuipennuksensa Turusen ja Saarikosken *Imagen* (5/2021) kirjeenvaihtoes-
seessä.

Salmenniemi kuvaa haastattelutilanteiden kautta sitä, miten usein kirjallisuuskeskustelu pyörii aiheiden ympärillä ja miten vähän niillä on tekemistä kirjailijan työn kanssa. Salmenniemi havainnollistaa paradoksin osuvasti: haastattelussa kirjailijalla ei ole sanottavaa maskuliinisuudesta, mutta kirjoittaessaan haastattelun hankalasta kysymyksestä Salmenniemi tuottaa uutta ajattelua maskuliinisuudesta. Kirjoitettu sana on kirjailijan valtakuntaa.

Vaikka kirjallisuuskeskustelu on *Varjotajunnan* parasta antia, sillä tuskin on suurta muutosvoimaa. Ehkä joku messupaneelin vetäjä tuntee piston sydämessään. Ehkä kirjallisuuskeskustelun muuttaminen ei ole teoksen tavoite. Silloin kannattaisi mieluummin julkaista jotain romaania tiiviimpää, vaikkapa pamphetti.

Varjotajunnan kuvaus kirjailijan epäluulosta hyvä- ja keskituloisia kohtaan tuo mieleen Antti Nylénin *Häviön*. Kirjailija pelkää paljastuvansa ja paljastavansa, millaista puuhastelua jokapäiväinen työ on. Ajatuksessa on paljon samaa kuin Nylénin tyhjien käsien ihmeen metaforassa.

Nylén sai *Häviöstä* hyvitykseksi valtion taiteilijapalkinnon, tai näin hän luonnehti asiaa *Helsingin Sanomien* 50-vuotishaastattelussa. Mikä

olisi Salmenniemenle sopiva seuraus *Varjotajunnasta*? Monologiohjelma Ylellä?

Kirjailija kohtuuttomana

Varjotajuntaa voi tarkastella fiktioproosan suosion nousua vasten. Suomessa esseistit ja runoilijat ovat ”vaihtaneet” proosafiktioon. Salmenniemen novelliteosten sarjaa voisi pitää buumin käynnistäjänä. Buumissa perässä on seurannut muun muassa runoilija Eino Santanen, novellidebyyttillään *rakas kapitalismi pilkku*.

Varjotajunta ei vie kielen materiaalisuutta samoihin ulottuvuuksiin kuin Santanen. Lähimmäs Salmenniemi pääsee odotusta kuvaavassa kohdassa: ”Hän odotti. Hän odotti, odotti – ja hän odotti. Hän odotti, odotti, odotti, odotti, odotti, odotti, odotti. Hän ikään kuin jonotti; hän oli kuin olisi jonottanut; hän ikään kuin odotti; hän todella odotti.” (65) Toisto tuo sanaan vierautta, mutta pitkäväetisyys yhdistää odotusta, jonotusta ja toistoa.

Fiktioproosaa on viime vuosina julkaissut myös esseistä tunnettu Antti Hurskainen. *Varjotartunta* jää nihilismissä jälkeen Hurskaisen *Kuihtumisesta*. Siinäkin neuroottinen kirjailijahahmo matkustaa junalla ja arvioi ikävästi kanssamatkustajia. Hurskaisen kirjailijahahmon kuvitelmat väkivaltafantasioineen menevät pitemmälle, kun taas Salmenniemen hahmo usein toteaa, ettei tiedä ihmisten elämästä mitään.

Molemmat teokset tekevät ruumiinavausta kotimaiselle kirjallisuudelle. Suomalaisen kirjallisuuden tilan ruotijoista voi mainita myös Jaakko Yli-Juonikkaan ja tämän pönikirjoissa maalaillun kirjallisuuden maailmanlopun.

Erotuksena Hurskaisen päähenkilön ylimielisyyteen ja Nylénin uhmaan Salmenniemen kirjailija on avuton:

”Hän oli voimaton, neuvoton ja määrätietoinen. Tunteet kiskoivat eri suuntiin (...).

Pitäisi yrittää iloita, mutta en pysty. Kirja vaikuttaa yhdenteke-

vältä. On vaikea olla ajattelematta, miten paljon vaivaa se vaati.” (99)

Salmenniemen kirjailijahahmo rinastuu lapseen: lehtihaastattelua varten kuvaaja laittaa kirjailijan seisomaan lätäkköön. Samoin kirjailija seuraa kahta palkkatyössä käyvää, eikä ymmärrä heidän keskusteluitaan. Se on lapsen osa.

”Metafora ei toimi. Korjaa sitä: lehdet ja kivet, hanskat, lapsi. Olen lätäkkö, johon kirja putoaa.

Ei siitä tule mitään.

En ole lätäkkö, kivi enkä kirjailija.” (100)

Varjotajunta on loputtoman ristiriitainen ja piittaamaton ristiriitaisuudestaan. Yhdessä käänteessä *Varjotajunta* esittää näkemyksensä kapitalismista, toisessa kirjailija sanoo, ettei ymmärrä kollegoidensa puheita kapitalismista. Autofiktiota enemmän *Varjotajunta* pelaa metafiktiolla. Kuvatessaan eksistentiaalista yksinäisyyttä, teos aivan pulppuuaa gnoomislauseita – eli lukijan maailmaan suuntautuvia, yleispäteviä totuuksia.

Varjotajunta on esteettisesti kauneimmillaan ja eettisesti kauheimmillaan kuvatessaan muita ihmisiä. Minäkertoja tekee ulkonäön perusteella kohtuuttomia oletuksia lähimmäistensä varallisuudesta:

”Missään täällä ei näy merkkejä menestyksestä. Tuolla miehellä on takissaan irtonaisia langanpätkiä. Ei vaatisi paljon aikaa nyppiä ne irti. (...) Tuolla naisella on kuluneet kaulukset.

Tuolla on Tokmannin kestokassi. Se sopii ihmiselle, joka kantaa sitä.” (126.)

Santasen proosa- ja runotuotannossa rahaa käsitellään kielenä, merkityksenantajina ja symboleina, mutta Salmenniemen romaanissa raha ja köyhyys ovat konkreettista sorttia. Kielen materiaalisuus häviää maailmalle, tuntemattoman kuluneille kauluksille ja kirjailijan rahahuolille.

Vaikutelma vahvistui osallistuessani *Valvojat*-turvallisuusharjoit-

tukseen. Esityksessä varauduttiin skenaarioon, jossa köyhät kapinoivat ja muodostavat turvallisuusuhan. Käsikirjoituksesta vastasivat Salmenniemi, Yli-Juonikas ja Valtteri Raekallio.

Varjotajunnan kirjailija pelkää sanovansa jotain tulenarkaa. Samalla ajatuksissaan kirjailijan ihmiskuva on kohtuuton. Tässä on kirjallisuuden vahvuus: romaani kykenee yhtä aikaa esittämään teräviä huomioita kirjallisuuskustelusta ja tekemään lukijan olon epämukavaksi epäluotettavalla kertojahahmolla. Varomaton kommentti haastattelussa voi johtaa kohuun. Romaanin lukija taas luultavimmin leikkii mukana, vaikka teos aiheuttaisi epämukavaa oloa.

Kurahousutrilogiaa odotellessa

Hyväntahtoinen lukija voi nähdä perheen *Varjotajunnan* merkityksellisyyttä tuottavana kiinnekohtana. Myönnän kiinnostuvani enemmän siitä, kun kirjailija ylenkatsoo köyhää kansaa ja kiemurtelevani penkissä, kun kirjailija jää ihastelemaan lapsen tuoksua ja pehmeää ihoa. Kenties mieskirjailijoiden listaan voi lisätä omakohtaisista perheromaaneista tunnetun Juha Itkosen.

Vaan lankeaako perhekuvauksenkin ylle epäluotettavuuden varjo? *Varjotajunnan* ristiriitaisuus haastaa vilpittöntä luentaa. Kirjailija tuhisee: ”Ihminen saa olla mitä tahansa kunhan hän ei ole lämmin ja rakastava läheisilleen, kunhan hän ei aidosti nauti lastensa seurasta.” (138). Kuitenkin hetkeä aiemmin ääni on ollut raadollisempi: ”Muut näkevät minut niin kuin minä näen heidät: armottomasti, vailla rakkautta.” (126)

Helsingin Sanomien 40-vuotis-haastattelussa Salmenniemi palaa toistuvasti perhearkeen (mikä voi olla toimittajankin valinta). Työn alla on ruuhkavuositrilogia. Jos *Varjotajunnassa* kirjojen kirjoittaminen on merkityksetöntä puuhastelua, haastattelussa se on merkityksellistä vastapainoa kurahousujen etsimiselle. Kirjoja tarvitaan, sillä niissä kirjailija voi esittää radikaaleja ajatuksia, jotka eivät ruuhkavuosihaastatteluihin sovi.